

Jiří Večerník, *Problémy sociologie spotřeby*

Není příliš obvyklé /informovat na stránkách Sociologického časopisu o pracích, jež vycházejí v podstatě jako interní tisky a mají tedy omezenou publicitu. Uvážíme-li však, jaký dluh má naše sociologie v oblasti analýzy ekonomického života společnosti, bude snad pochopitelné, proč věnují pozornost studii Jiřího Večerníka *Problémy sociologie spotřeby* (vydal Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha 1971, s. 205). Večerníkova studie je pozoruhodným, i když místy diskusním pokusem právě o *sociologickou* analýzu některých základních ekonomických a sociálně ekonomických procesů, jež významnou měrou spoluutvářejí životní styl společenských tříd, vrstev i individuů v rámci určité společnosti. Autor vychází z oprávněného zjištění, že dosavadní analýzy spotřeby (a přiznejme, že i většina marxistických) vycházejí z úzké psychologické nebo ekonomické orientace, přičemž sociální souvislosti jsou pouze předpokládány, „postulovány“, nikoli však analyzovány. Práce je v tomto ohledu vlastně prvním pokusem chápat spotřebu jako „výslednici pohybů v různých sférách a na různých úrovních socioekonomické reality“, tedy jako jev historický, ekonomický i sociální, jako produkt určité sociální struktury i jako mechanismus spoluutvářející její významné charakteristiky.

Práce je logicky rozčleněna do tří na sebe navazujících oddílů — *Potřeby, Rozdělování, Spotřeba*. V první části autor problematiku potřeb vědomě redukuje na analýzu potřeb materiálních („potřeb, které se vztahují ke světu zboží, k výrobkům běžně dosažitelným na trhu moderní společnosti“), což mu umožňuje soustředit se především na ekonomický koncept potřeb, i když jistou pozornost věnuje i pojetím speciálně psychologickým (např. v kritické analýze známé Maslowovy klasifikace apod.). Základní autora idea, vyvozená z kritiky koncepcí „umělého vytváření potřeb“ a pojetí potřeb jako „produktů výroby, trhu a reklamy“, je zacílena proti zjednodušujícím dichotomickým, binárním či dualistickým klasifikacím. Fakt sociokulturní determinace potřeb i způsobů jejich uspokojování vede autora k závěru, že „v tomto smyslu jde stále o potřeby základní, ať jsou proti primitivnímu stavu uspokojovány na jakkoli vysoké úrovni“ (s. 20). Je sympatické, že výchozí osová idea je formulována takto jednoznačně, nemyslím však, že jde o formulaci nediskusní. Už v samotném procesu formování potřeb jsou implicitně obsaženy určité hierarchie, určité so-

ciálně určené „preferenční vzorce“, které jsou nadto empiricky postižitelné. V tomto ohledu je výchozí idea právě sociologicky nedotažená.

V další části, která je nazvána *Sociologie potřeb*, se autor zamýšlí nad formativními vlivy společnosti, společenských tříd, vrstev a sociálních skupin na utváření potřeb a věnuje kritickou pozornost například známé koncepci Halbwachsové, která je velice pregnantně konfrontována s pojetím Marxovým. Pozoruhodné jsou úvahy o funkci primárních skupin v procesu utváření potřeb a uspokojování. Zdá se však (a budiž mi dovoleno jisté profesionální zaujetí), že právě abstrakce od „mikrosociologických“ souvislostí autora vede k poněkud zjednodušenému výkladu například funkce sousedství jako činitele při formování potřeb (s. 56). Lze ovšem souhlasit jak s tím, že „neznáme míry participace osobních a neosobních kontaktů na formování potřeb“ (s. 55), tak i s tím, že „potřeba participace na celospolečenských hodnotách, potřeba revolty proti tradicionalismu komunity (jež může být v tomto případě představována rodinou, přátelskou skupinou nebo pracovním kolektivem, prostředím bydliště či sociální vrstvou) může dominovat nad její sociální kontrolou a stát se rozhodujícím činitelem“ (s. 68). Respektujeme-li autorem několikrát akcentovanou tezi, že právě socialistická společnost disponuje řadou mimoekonomických nástrojů k utváření nového životního stylu, mohla by se právě zde společensky efektivně projevit kooperace mezi sociology zabývajícími se ekonomickým životem společnosti, malými skupinami a sociálními psychology, kooperace, jež by překonávala jednostrannosti jak „autonomistických“, tak „marketingových“ přístupů k životnímu stylu. „Socialistická alternativa společenského vývoje otevírá perspektivy širokého rozvinutí kreativních potencií lidí, které převrátí tento vztah (jde o vztah mezi tzv. umělými potřebami a krizí vytváření nových potřeb v kapitalistické společnosti) tak, aby novým způsobem stimuloval společenský, ekonomický i obecně lidský rozvoj“ (s. 74).

Kapitola věnovaná rozdělování je pozoruhodná jak z hlediska teoretického, tak z hlediska množství použitého a zhodnoceného empirického materiálu (mám jisté pochyby, snad pro neúplnost odkazu, o korelacích mezi příjmem, složitostí práce a vzdělání v ČSSR a USA na s. 105). Autor se nevyhýbá — a v tom je jeden z výrazných kladů práce — ani „přízemním problémům“, které byly dosud spíše ve středu zájmu publicistiky než

sociologie. Jde například o otázky stimulační funkce vyšších příjmů (s. 108), „černých“ příjmů, natalitního klimatu apod. Závěrečná část o spotřebě se pak zabývá pojetím spotřeby, analýzou spotřebního chování, spotřebitelskou rolí a spotřebou ve společnosti. Zde jsou formulovány zajímavé myšlenky o integrační a diferenciací funkci spotřeby ve vztahu k životnímu stylu.

Pro celou Večerníkovu práci je charakteristické to, že se mu daří komplexní sociologický přístup, který překonává jednostrannost ekonomismu, psychologismu i radikálního sociologismu, nejen proklamovat, ale důsledně realizovat. Autor využívá rozsáhlé literatury, kterou důsledně marxisticky hodnotí, a nenechává se strhnout k lacinému cejchování. Práce je napsána velmi kultivovaným jazykem, misty však pro čtenáře až příliš (a někdy nefunkčně) náročným. Lze ji doporučit všem, kdo se zajímají o sociologické problémy ekonomického života, životního stylu a životní úrovně, k diskusí a kompetentnímu posouzení, o což autor ostatně v závěru studie žádá.

Nakonec snad jedna obecnější poznámka. Ačkoliv autor přísně diferencuje mezi rozdílnými společensko-ekonomickými formacemi a nikde se nenechává ovlivnit povrchními úvahami o „vyspělých“ či „moderních společnostech“ en bloc, jde přece jen o úvahy a analýzy, které se vází na problémy spotřeby v zemích, jež dosáhly určitého ekonomického standardu. Dnešní třídní rozdělení svět však s sebou vleče obrovské břemeno bída, hladu a neuspokojených elementárních potřeb v zemích tzv. třetího světa. Je proto sympatické, že se autor nesnaží vytvářet jakousi univerzální, všepłatnou sociologickou teorii spotřeby, ale pouze teoretické a metodologické předpoklady pro další analýzy jejich historicky určitých forem. Tento první krok, který Večerník ve své práci udělal, je možno právem pokládat za zdařilý.

Milan Petrusek

Petr Suprun, Efektyvnist' vykorystannja bjudžeta času (Účinnost využívání časového rozpočtu)

Kyjev, „Naukova dumka“ 1970, s. 158.

Práce je shrnutím komplexního výzkumu způsobu života v Gorlovce (jedno z nejvýznamnějších center Donbasu, podle sčítání lidu 1970 má 335 000 obyvatel), provedeného z hlediska výrobních potřeb uhelného průmyslu. Jak uvádí člen Akademie věd Ukrajinské sovětské socialistické republiky S. M. Jampol'skij v předmluvě, účastnilo se práce na tomto výzkumu 3700 lidí a zkoumáním bylo podrobeno 2727 otázek. Na základě tohoto výzkumu, který se prováděl po dobu 5 let (1965–1969), bylo dosaženo zlepšení organizace práce v dolech i v městském hospodářství, které již přineslo úspory v částce asi 2 milióny rublů, ačkoli ještě zdaleka nebyla realizována všechna doporučení. Pro

výzkum bylo použito celé řady výzkumných metod (dotazníkové šetření, chronometráž, deníky časového rozpočtu aj.) u mnoha tisíc pracujících Gorlovky. Publikovaná kniha shrnuje pouze menší část výsledků. Autor se především zabývá otázkami vědecké organizace práce přímo ve výrobním procesu a zjišťováním vlivu jednotlivých přírodních faktorů a faktorů organizace práce na produktivitu práce. Z našeho hlediska větší význam má detailní výzkum mimopracovní doby strávené v podniku (horníci v SSSR mají šestihodinovou denní pracovní dobu, která se však počítá až po nástupu na pracovní místo v šachtě), která zahrnuje obdržení denního úkolu a nařadí, převléknutí do pracovního oděvu, dopravu od brány závodu a povrchových objektů na vlastní pracoviště v dole aj. Vzhledem k tomu, že se tato doba nezapočítává do pracovní doby, nevnují jí podniky náležitou pozornost a mezi jednotlivými podniky existuje značná diference v délce tohoto času (zhruba od 1,25 do 3 hod.). Autor rozkládá mimopracovní dobu v podniku na jednotlivé prvky, zjišťuje jejich trvání a vyčísľuje pomocí matematických metod — především multifaktorové analýzy — jejich vliv na produktivitu práce. Konkrétní doporučení, vyvozená na základě této analýzy především v otázce vnitropodnikové dopravy a organizace služeb, byly nejpodstatnějším přínosem pro dosud realizované zvýšení produktivity práce.

V dalším oddíle přechází autor ke zkoumání vlivu mimopracovní doby mimo podnik — konkrétně volného času — na produktivitu práce. Jeho rozbor dospívá k následujícímu matematickému vyjádření závislosti a produktivity práce v dolech na jiných faktorech časového rozpočtu a sociálně demografických ukazatelích:

$$\begin{aligned} \bar{P} = & 1,02 + 0,051 W - 0,00071 W^2 + 0,244 T - \\ & - 0,027 T^2 + 0,061 y + 0,012 t_0 - \\ & - 0,012 t_1 - 0,029 t_2 - 0,029 t_3 - \\ & - 0,021 t_4 (+) 0,005 t_5 - 0,0000052 t_6 + \\ & + 0,009 T_{\text{leis}}. \end{aligned}$$

kde $\bar{P}$ je průměrná produktivita práce horníků — t, směna;

W je věk pracovníků — let;

T je doba zaměstnání — let;

y je úroveň vzdělání — tříd;

t_0 je čas produktivní práce — min/den;

t_1 je mimopracovní doba ztrávená na šachtě — min/den;

t_2 je mimopracovní doba mimo šachtu spotřebovaná na dopravu — min/den;

t_3 je čas věnovaný domácím pracím — min/den;

t_4 je čas ztrávený návštěvou podniků služeb (obchod, komunální služby, restaurace) — min/den;

t_5 je čas potřebný k uspokojení fyziologických potřeb (spánek, jídlo) — min/den;

t_{leis} je volný čas — min/den.

Obdobným způsobem je zjištěna závislost volného času (a to zvláště u pracovníků různých profesí a zvláště volného času ve všední den a v neděli) na faktoru věku, počtu členů rodiny, počtu odpracovaných let a prů-

* Na místě + uvedeného v závorce je v knize —, což je patrně chyba, jak vyplývá z logického roz-

boru vzorce i dílčího vzorce uvedeného tamtéž a stanovujícího výlučně vliv t_1 .